

Wittman Tibor:

A SPANYOL ABSZOLUTIZMUS NÉHÁNY VONÁSA A XVI. SZÁZADBAN

A spanyol abszolutizmus fejlődéstörténetével foglalkozni már csak azért sem elhanyagolható feladat a marxista történettudomány számára, mert újabban a nyugati polgári történetírásban divattá vált a XVI. századi, elsősorban a II. Fülöp-féle spanyol állam rehabilitálása illetve reakciós szerepének igazolása, részben vulgár ökonomista alapon (ártörténet),¹ részben pedig annak az alapján, hogy mint abszolutizmus a liberális-konstitucionális monarchia szükségszerű előkészítője volt.² Ugyanakkor viszont áll az a tény is, hogy a marxizmus klasszikusai, elsősorban Marx éppen a spanyol abszolút monarchia fejlődésének természetrajzát dolgozta ki viszonylag legjobban.³ Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a spanyol és francia történetírás nem jelentéktelen eredményeket ért el az utóbbi évszázadban, és komoly forráspublikációk révén lehetőséget nyújt az elmélyültebb kutatásokra, akkor kézenfekvő, hogy a marxista történettudománynak még Marx után is sok mondanivalója van a spanyol államfejlődés vizsgálatára terén.

A marxista felfogás mindenekelőtt a spanyol abszolutizmus despotikus, „törökös” jellegét domborítja ki Marx nyomán.⁴ Azt azonban eddig nem hangsúlyoztuk ki, hogy az abszolutizmust megalapozó központosított rendi monarchia létrejöttékor megvoltak azok az általános társadalmi feltételek, melyek később a nyugati típusú abszolutizmus legjellemzőbb vonásai közé tartoznak. Amikor Katolikus Ferdinánd és Izabella uralma alatt egyesült Kasztília és Aragónia, és kialakult az egységes spanyol monarchia, a központi hatalom nemcsak az inkvizícióra tudott támaszkodni, hanem a kasztíliai városok 1480-ban létesült szövetségére, a Santa Hermandadra is amely mögött ott állott a városok lüktető gazdasági ereje. A városok a rendi képviselői szervezetben, a cortesekben jelentős szerepet játszottak. Azoktól a társadalmi folyamatoktól eltérően, amelyek a XV. század második felében Kelet-Európában a központosító politikát alapjában meghatározták, Spa-

¹ Pierre Chaunu: Séville et la Belgique 1555—1648. Revue du Nord. XLII. 1960. 270—289. l.

² A holland szociáldemokrata történetírókról Wittman Tibor: A „koldusok” uralma Flandriában 1577—1587. 1960. 110—111 l. (t. dokt. dissz. kézirat).

³ A spanyol kérdés. Marx—Engels Válogatott Tanulmányai. II. Angolul: Revolution in Spain. New York 1939. 19—28. l.

⁴ Legújabbban: Világtörténet 4. köt. Budapest 1963. 255. l.

nyolcszázban Angliához és Franciaországhoz hasonlóan a század végén a szabadparaszti tendenciák nagy előretörését figyelhetjük meg, különösen Katalóniában, ahol a személyi függőséggel járó jobbágyság eltörlésében elsőrendű szerepe volt a hatalmas parasztfelkeléseknek. E fejlődéssel együtt járó jelenségek, a differenciálódás, a falusi háziipar növekedése stb. szintén jól megfigyelhetők.⁵

Tehát az egyesülés időszakában még megvoltak annak a lehetőségei, hogy egyrészt a spanyol társadalom gazdasági szerkezete a „nyugati” úton jusson el a tőkés ipar kibontakozásához és a feudális viszonyok felbomlásához, másrészt, hogy a spanyol állam belső erőforrásokra támaszkodva, a progresszív társadalmi tényezőkkel való összeműködés útján fejlessze ki a központosításból az abszolutizmust. Ugyanakkor azonban az ellentétes tendenciák is működtek, már a század végén megkezdődött a városok önállóságának apránkénti korlátozása, ugyanakkor a paraszti árutermelésre, sőt az összes paraszti egzisztenciákra súlyos csapásokat mért a központi hatalom. Ezek közül egyik volt a szabadparaszti fejlődés és a mezőgazdasági árutermelés klasszikus területe, a mórok által lakott részek elfoglalása és a mórok (moriszkok) üldözése. A másik a királyi hatalom földművelés-ellenes gazdaságpolitikája. Ferdinánd kormányzata a földművelést alávetette a juhtenyésztés és a Mesta érdekeinek: „a juhtenyésztés művelése és megőrzése a királyságok fő fenntartó ereje”. A juhtenyésztő vállalkozók szervezetének, a *Mestának* ugyanazon 1492-es évben adták meg a végleges alkotmányt, amikor a gazdasági életben jelentős szerepet játszó zsidókat kiűzték Spanyolországból, és a mórok utolsó spanyolországi birtokát, a granadai emírséget elfoglalták.⁶

Több mint jelképes, hogy ugyancsak 1492-ben kezdődött meg Amerika felfedezése, és a spanyolok általi meghódítása, a világpiac központjának az Atlanti-óceánra való áthelyeződése, mely rendkívül gyorsan hatott vissza a spanyol társadalom és állam fejlődésére. A kincsképződés eddig nem látott forrásai tárultak fel a XVI. század elején, amikor megindultak Spanyolország felé a nagy amerikai arany- és ezüstszállítmányok. Mind a polgári mind a marxista történészek egyetértettek abban, hogy e kivételes lehetőségeket a spanyol társadalom gazdasági élete nem tudta kihasználni a magasabb fejlődési fok, a manufaktúra termelés kibontakoztatására, sőt az óriási kincsképződés más tényezőkkel együtt oda vezetett, hogy a tőke nem tudott behatolni az ipar szerkezetébe, mely érezhetően hanyatlott vissza a XVI. század folyamán. Az amerikai nemesfém elsősorban a spanyol állam fejlődésében és tevékenységében kapott primér szerepet, a belső erőforrásokat helyettesítve olyan expanzív külpolitikát tett lehetővé, mely a világ legnagyobb hatalmává avatta a spanyol monarchiát V. Károly és II. Fülöp uralma idején.⁷

Kétségtől elvonva V. Károly kormányzata alatt dőlt el nemcsak a spanyol monarchia fejlődésének végleges iránya, alapozódott meg a sajátos spanyol abszolutizmus, hanem ekkor tört meg véglegesen a spanyol társadalom

⁵ Mindmáig legjobb szintézis R. *Altamira y Crevea*: *Historia de España*. II—III. (2. kiadás)

⁶ Egyetlen tudományos feldolgozás J. *Klein*: *The Mesta. A study of spanish economic history 1273—1836*. Cambridge Harvard University Press. 1920.

⁷ *Earl J. Hamilton*: *La decadencia española en el siglo XVII. Az El florecimiento del capitalismo c. kötetben*. Madrid 1948.

nyugati típusú dinamikája is. Ebben a vonatkozásban nem lehet eléggé hangsúlyozni az 1520—21-es kasztíliai és valenciai városi felkelés leverésének döntő jelentőségét. A *Comuneros vereségének* legfőbb következményét Marx a feudális érdekek teljes győzelmében, a spanyol polgárság erőinek megrokkolásában és természetesen az abszolutisztikus kormányzat érvényesülésében látja. Ehhez még hozzá kell tenni valamit. Mint ahogy a *Comuneros* felkelés kiváltásában fontos szerepet kapott a városok és parasztok heves ellenállása a királyi hatalomhoz kapcsolódó Mestával szemben, úgy a felkelés leverése nemcsak a királyi hatalom hanem a juhtenyésztők győzelmét is eredményezte, szabaddá tette az utat a Mesta hatalmának teljes kibontakozásához, és ezzel a földművelés gyors lehanyaglását és a parasztság tönkretételét, spanyol módon való kisajátítását idézte elő.

A juhok nemcsak Angliában „ették meg az embereket”, hanem Spanyolországban is, csak hogy itt ez nem járult hozzá a tőkés termelőmód kialakításához, nem a kezdeti tökefelhalmozódás velejárója, hanem annak a hanyatlásnak egyik legfontosabb kórtünete volt, mely a spanyol társadalom fejlődésében már a XVI. század második felében, a spanyol abszolutizmus II. Fülöphöz fűződő „aranykorában” észlelhető lett. A spanyol fejlődés egyik legfőbb sajátossága, a földművelés rendkívül fejletlensége és az európai értelemben vett parasztság csaknem teljes hiánya nem az ismert földrajzi tényezőkre vezetendő vissza. Az abszolutizmus kárpótlásképpen azért, hogy elvette a hatalmat a feudálisoktól, kiszolgáltatotta nekik a városokat és a parasztságot. Találóan állapítja meg Marx, hogy Spanyolországban „az arisztokrácia a legmélyebb megalázásba süllyedt, anélkül, hogy emellett elvesztette volna a leggonoszabb előjogait, míg a városok középkori hatalmukról való lemondásra kényszerültek, anélkül hogy cserébe modern jelentőségekre tettek volna szert.”⁸ Mi ehhez hozzátehetjük, hogy az egész mezőgazdaság és a parasztság fejlődését alávetette a juhtenyésztő áruterelés érdekeinek és természetesen a saját érdekeinek, minthogy a Mestától szedett adó és a tőle kapott jelentős hitelek a kincstár egyik legfőbb pénzügyi forrását jelentették.

A Mesta sorsa szorosan összefonódott a spanyol központosítás fejlődésével, minthogy a belőle származó jövedelmek a központi hatalom erőforrásait növelték. Mesta-érdekek nem kis mértékben estek latba a zsidók és móriszok kiűzésében, a *Comuneros* felkelésben felgyülemlett elégedetlenség a Mesta túlkapásaihoz is fűződik.

A korona mindenekelőtt rendszeresen szedett *adókat* a Mestától: *servicio y montazgo* és *alcabala de yerbas*. Az előbbi a XVI. század folyamán a 60-as évekig érezhetően növekedett.⁹

A Mesta *kölcsönöket* is adott a királynak, és ezek összege lényegesen megnőtt a XVI. században. A korona Mestával szembeni eladósodása főként 1565 után fokozódik: 1565-ben 1.1 millió maravedi, 1584-ben már 3 millió. Ekkor jön a nagy angliai vállalkozás éve, 1588 32.8 millió maravedi hitellel!¹⁰ Nem elhanyagolható jövedelmi forrás volt a Mesta által fizetett *bérleti díj* sem. Extremadura és Leon legelőit a Mesta 14 évre bérelte 85

⁸ Marx—Engels Válogatott Tanulmányai I. 22. 1.

⁹ Klein: i. m. 383. 1.

¹⁰ I. m. 384. 1.

millió maravediért. II. Fülöp ebből fizette genovai bankárait és háborús költségeinek egy részét.

1513	5 718,277 maravedi
1517	6 311,640 „
1520	7 213,373 „
1526	8 079,250 „
1535	8 500,000 „
1539	9 370,000 „
1543	10 391,000 „
1552	16 205,000 „
1563	19 610,000 „

Igaz ugyan, hogy a központi hatalom lefölözte a Mesta hasznát, de az is tény, hogy amikor a központi hatalom gyengült, a rendi, városi érdekek jelentős győzelmekt arattak a Mesta felett, nagyban járultak hozzá hanyatlásához. Fordítva is áll a dolog: a Mesta is érezhetően hanyatlani kezdett 1560 után egyre kevésbé járult hozzá a királyi kincstár pénzgondjainak enyhítéséhez. Az 1516—1520-as 3 millió juhhal szemben 1556-ban már csak 2 millió volt az állatállomány.¹¹

A *Mesta hanyatlásának* politikai összefüggései bizonyos tanulságokat szolgáltatnak az államfejlődés vizsgálóinak. Ha a Mesta szerepét a politikában meg akarjuk érteni, akkor a gazdasági funkcióját is meg kell tisztítani azoktól a ráarakódott hamis közképzetektől, melyek a XVIII. századi „felvilágosult” abszolutizmustól és egyes liberális történetíróktól származnak.¹² Mindenekelőtt nem áll az, hogy a spanyol parasztság elnyomódásáért főleg a juhtenyésztők felelősek. Legyen szabad azt megemlíteni, hogy a földesúri visszaélések egyik legnagyobb ostorozója a XVII. század első felében éppen a Mesta egyik tisztviselője (alcalde entregador), *Miguel Caxa de Leruela* volt, aki bírálja a földesurakat, mert elkerítik legelőiket, a közösségi legelőket szántóművelésre fogják. Javasolja a közlegelők visszaállítását és családi állatállományok létrehozását.¹³

A Mesta elsősorban a földművelés érdekeivel állott szemben, viszont a XVI. század második felétől a földművelés kereteit nem a kisparaszti gazdaságok, hanem az egyre gyorsuló ütemben kibontakozó földesúri nagybirtokok adták. A világi, egyházi, városi földbirtokok ugyan nem tudták ellátni az ország szükségleteit, mégis elsősorban a gabonatermelés szempontjai határozták meg érdekeit. A gabonatermelés és juhtenyésztés párviadaláról van szó. Igaz, hogy a paraszt fő ellensége az állattenyésztés terén a Mesta volt, de a hitbizományi latifundiumok, a járadékrendszer (censo), az uzorakamat, az árak mozgása, az idegen búzabehozatal, katonai terhek, a földesúri visszaélések stb. a parasztot elsősorban mint gabonatermelőt sújtották. Sajátos tény, hogy Spanyolországban az „árforrada-

¹¹ B. H. Slicher van Bath: *De agrarische geschiedenis van West-Europa (500—1850)*. Utrecht, Antwerpen 1960. 185—187. I. Klein: i. m. 26—27. J. Vicens Vives: *Manual de historia económica de España*. 1964. 318.

¹² A spanyol hanyatlás történetírói sablonjaira vö. I. Olagüe: *La decadencia española*. I. Madrid 1950.

¹³ Carmelo Viñas y Mey: *El problema de la tierra en la España de los siglos XVI—XVII*. Madrid 1941. 57—63., 154—155.

lom” nem járt a mezőgazdasági bérek oly mérvű elmaradásával az árszínvonalától, mint Angliában, Németalföldön, Franciaországban, ily módon a gazdag paraszti árutermelés nem is kaphatott ösztönzést. A napszamos munka megfizethetlensége általános panasz volt azoknak a helységeknek a jelentéseiben, melyeknek előljáróitól II. Fülöp tájékoztatást kért a parasztság helyzetéről.¹⁴

A Mesta sok kárt okozott a parasztnak, de elsősorban az erdőgazdaságot sújtotta. A transhumans pásztoroknak a Mesta biztosította azt az előjogot, hogy az út menti fákat felhasználhassák szükségleteik kielégítésére. Ezenkívül fel voltak hatalmazva, hogy aszály idején, télen a fűvet, legelőt a fák levelével pótolják. Mind a vándorló, mind az állandó helyhez kötött pásztorok ősszel elégethették a fákat, hogy tavasszal kövérebb legyen a fű. Az erdők csakhamar eltűntek, és ez nagyban növelte a XVI. század végén krónikussá váló esőhiányt.¹⁵ Az esőtlenesség következtében elszáradt legelők, és nem általában a juhtenyésztés érdekei voltak az okai annak, hogy a pásztorok a század második felében ráhajtották nyájukat a művelt földekre.¹⁶

Ekkor azonban már nem egy erős, árutermelő parasztsággal, hanem főleg a nagybirtokkal került ellentétbe a Mesta. Természetesen óvakodni kell a hibás általánosításoktól, és a nagybirtok uralmát nem kell kizárólagosnak tartani. Még magában Kasztíliaiban is az észak-nyugati területeken viszonylag erős maradt a paraszti parcellagazdaság.¹⁷ José-Gentil da Silva cikke, mely 1575—1578 között Madrid és tőle fekvő 4 tartomány parasztságát vizsgálja, öt különböző típusú fejlődést és struktúrát tár elénk.¹⁸

A század első felében még gyakori volt a Mesta panasza, hogy a parasztnak feltörték a legelőket, azokat maguknak foglalták le. Az 1528-as, 1551—52-es határozatok előírják, hogy a feltört földeket vissza kell adni legelők céljaira.¹⁹ Ettől kezdve a Cortes-gyűlések állást foglalnak a felszántások ellen. A Cortes azonban nem volt tekinthető a Mesta érdekei védelmezőjének, a benne helyet foglaló feudálisok, sőt a városok is egyre fokozottabban támadták a királyi támogatás élvező Mestát. Így a Mestaviták a központi hatalom és a feudális részérdekek közti ellentétekre utaltak.

A Cortes sokszor szállt szembe a Mesta tisztviselőikkel. A XVI. században a Mesta-ellenes kampány élvonalához tartozott Badajoz városa.²⁰ A Cortes egyik taktikai győzelme volt a Mesta egységének megbontása,

¹⁴ Vö. Earl J. Hamilton: i. tanulmánya, *Viñas y Mey*: i. m. Apéndice documental 215—226. 1.

¹⁵ Hamilton: El florecimiento del capitalismo 129. l. I. *Olagüe*: Les changements de climat dans l'histoire. Cahiers d'Histoire Mondiale VII. 1963. 3. 666—669. 1. *Altamira*: i. m. 451. l.

¹⁶ A hegyi pásztorok és a síksági parasztnak ellentéteire F. Braudel: La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. aPris 1949. 44—47. l.

¹⁷ A. Huetz de Lemps: Les terroirs en Ville Castille et Léon: un type de structure agraire. Annales, 1962. 2.

¹⁸ Villages castillans et types de production au XVI e siècle. Annales 1963. 4. 729—744. 1.

¹⁹ Memorial ajustado del expediente de concordia que trata el honrado concejo de la Mesta... Tomo primero, Madrid 1783. 24. l.

²⁰ Klein: i. m. 94., 106—107. l.

sikerült szervezetenként szétválasztani a *transhumantes* és *estantes* pásztorkodást.²¹ Ekkor már a nemesek soraiból igen sokan keritettek el legelőket, hogy bekapcsolódjanak az ország húsellátását szolgáló árutermelésbe. Ezek az „acotamientok” a közlegelők rovására történtek. A legelők kiszáradása a feudálisok részéről egyik sérelme volt a Mestának a XVI. század végén.²² Ezek a földesurak az illetékek tömegével terhelték a Mesta állattalományát, mely éppen a szállásaik felé menet úton voltak. Az 1532-es és 1589-es királyi intézkedések a jogtalan illetékek megszüntetésére hatástalanoknak bizonyultak.²³ Hiába foglalták össze 1608-ban a Mesta privilégiumait, tiltották meg 1619-ben a Mesta-tagok számára a legelők eladását, a beállt hanyatlást feltartóztatni nem volt többé lehetséges.²⁴

A spanyol abszolutizmus ekkor már nem volt képes hatékony támogatást adni a Mestának. Ezekben az évtizedekben lényegében eldőlt az állam fejlődésének iránya is. A németalföldi forradalom égetővé tette azt a kérdést, hogy a spanyol monarchia a kasztíliai jellegű egységes birodalom formában fejlődik-e tovább, vagy a tartományok autonóm jogait tiszteletben tartó föderalista rendszer bontakozik-e ki. Alba herceg és a Gomez—Perez párt vitájában ezek az ellentétek feszültek. A kasztíliai Albával szemben Gomez portugál, politikájának folytatója Antonio Perez pedig aragon volt. Alba a kérlelhetetlen leszámolás álláspontját képviselte a tartományok szeparatiztikus törekvéseivel szemben, és politikája látszott győzni, amikor Németalföldre őt küldte II. Fülöp. Amde a mérleget viszszabillentették az 1591—92-es aragóniai felkelés eseményei, és II. Fülöp 1598-as halálakor nem volt határozott koncepció a spanyol állam fejlesztésének kérdésében.²⁵

Mik vezették ide az ekkor még félelmetes spanyol világhatalmat?

Az a körülmény, hogy a spanyol abszolutizmus sikeresen „megalázta” az arisztokráciát, nem jelentette hatalmának intézményes visszaszorítását illetve megtörését. A Comunerok felkelés leverésére a király összefogott a feudálisokkal, majd utána sikeresen korlátok közé szorította azok politikai tevékenységét is. Amde ez nem úgy ment végbe mint Angliában és Franciaországban, ahol a központi hatalom az abszolutizmus kiépítésére nagy ügyességgel használta fel a feudalizmus bomlásában érdekelt társadalmi erőket, vagy mint Kelet-Európában, ahol bizonyos mértékig a központi hatalom számíthatott a nemesség középrétegeire. Spanyolországban sem nyugati sem keleti értelemben felfogott *lavírozásról nem volt szó*, hacsak nem számíthatjuk a Comunerok felkelés alatti fejleményeket. A XVI. században a spanyol abszolutizmus útja nagyon síma volt, sokkal könnyebb mint bármely más abszolutizmusé: a polgárság erejét sikerült megtörnie mielőtt még az ellenzékbe kerülhetett volna vele, ugyanakkor a kismemesek széles tömegeit maximálisan kielégítette azzal, hogy a mintegy másfél száz évig folyamatosan tartó háborúskodásban foglalkoztatta. A hidalgók mint a nagyrészt hódító háborúk és a gyarmatosítás kalandor hősei jöttek

²¹ Memorial ajustado 27—28. l.

²² I. m. 33. l.

²³ I. m. 36. l.

²⁴ I. m. Tomo secundo 31—13. l. A városok, feudálisok és kolostorok panaszai, perei a Mestával. 65—82. l.

²⁵ J. H. Elliott: The Revolt of the Catalans. A Study in the Decline of Spain. (1598—1640). Cambridge 1963. 19—20. l.

számításba, tehát mint zsoldosok illetve condottierre-k, nem pedig mint a feudális részerők elleni heves harcok esetleges bázisa.²⁶

Mindezekből következik, hogy a spanyol abszolútizmus lényeges vonásokban eltért mind a nyugati mind a keleti államfejlődés főbb kritériumaitól. Még kialakulása időpontjában segített szétrombolni azt a gazdasági és társadalmi alapot, melyen egy egységes politikai képződmény felépülhet, megnehezítette a nemzeti majd a belső piac létrejöttének feltételeit. Sőt tovább menve az is megfigyelhető, hogy míg az angol és francia abszolútizmus jelentékenyen hozzájárult a kereskedelmi tőke felhalmozásához, az orosz abszolútizmus pedig szinte felülről sietette azt, addig a spanyol állam sorozatos csődökbe rántotta bele saját és külföldi hitelezőit, kereskedőit.²⁷

Az amerikai nemesfém stockok, a gyarmatok kifosztása és a hódító háborúk voltak elsősorban azok a tényezők, melyek biztosították a XVI. század végéig a központi hatalom számára akarátának korlátlan érvényesülését (esetleg még az inkvizíció számítható ide). Amilyen volt e külső tényezők szerepe, olyan volt a spanyol állam *extravertált jellege*, ami elsősorban abban nyilvánult meg, hogy az állam fő bevételi forrásai Spanyolországon kívül estek (elsősorban Németalföldről és a gyarmatokról van szó, nem utolsó sorban Itáliáról). A belső gazdasági és társadalmi eresztekéek éppen akkor lazultak meg, amikor a spanyol monarchia elérkezett nagyhatalmi állásának zenitjére a lepantói csata, Portugália bekebelezése és Dél-Németalföld hódoltatása után. II. Fülöp uralmának végén az aragon rendi ellenállás jelezte, hogy az abszolútizmus a XVI. században mennyire csak pyrrhusi győzelmet aratott a tartományi-rendi centrifugalizmus ellen. A tartományi különállás, a regionalizmus alappillérei szilárdak maradtak az abszolútizmus virágkorában is, minthogy az összefogó, egybeolvasztó társadalmi erők fokozatosan elgyengültek. A XVII. században, az abszolútizmus elgyengülésével egyenes arányban törtek előre a tartományi és rendi érdekek, bomlott fel az államhatalom eddigi mesterséges egysége.

Ez a *katalán* példán szemléltethető a legjobban. A XV. század végén a Katolikus Királyok Katalóniát nem építették ki központosított kormányzattá, hanem csak hozzáidomították Aragonhoz és Valenciához. A következő században a tartomány gazdasági pangása csak kedvezett a benne meghúzódó szeparatistikus erőknek, az alkotórészét kitevő 3 rész-tartomány egysége sem valósult meg. Éppen a felfedezések, gyarmatosítások fokozták a Kasztília és Katalónia közti egyenlőtlen fejlődést, az előbbi fölözte le az Újvilággal való érintkezés minden hasznát, az utóbbi pedig teljesen kiesett ebből.²⁸ Ezzel az utolsó alkalom is megszűnt a két vezető területi egység összekovácsolására. Az aragon és katalán uralkodó

²⁶ Braudel: „faillite de la bourgeoisie”-ről beszél: *Méditerranée* 619. stb. 1. *Olagüe* szerint a Comunerok következménye volt a fueros-privilegiumok érintetlenül hagyása, amivel így nem érthetünk egyet. *Histoire d'Espagne*. Paris 1957. 238. 1. Hírdalguíára A. Castro: *La realidad histórica de España*. México 1954. 582. 1. Ezekre a kérdésekre vö. *Josef Polišensky*: *Soucasny stav bádání o „spanelské odchylce” cí „úpadku spanelska” v 16–17. století*. *Ceskoslovenský Časopis Historický*. XI. 1963. 3.

²⁷ R. Ehrenberg: *Das Zeitalter der Fugger*. II. Jena 1896.

²⁸ Az amerikai bevándorlási törvény megkülönböztetéseket tartalmazott a katalán-aragon bevándorlókkal szemben.

osztály nem lévén haszonélvezője az udvari életnek sem, kisémmizettnek érezte magát, és a központi hatalom állandó ellenzékét adta. Az aragon felkelés után a következő században jött a hatalmas katalán beháború.²⁹

A spanyol abszolutizmus tulajdonképpen *kasztíliai* abszolutizmus volt, csak e fő tartományban jött létre abszolutisztikus kormányzat. Annak arányában kellett gyengülnie, ahogy a XVI. század végén kibontakozott a kasztíliai Meseta gazdasági válsága, és a peremtartományok léptek előtérbe. Ez újabb szakasz a spanyol állam fejlődésében. Ámde még a XVI. századi kasztíliai hegemonia idején is a spanyol királyt alig lehet egy birodalom egységes irányítójának tekinteni: külön kasztíliai, aragóniai király, flandriai gróf, milánói herceg. Mexikót a kasztíliai jog szerint kormányozta, de pl. Sziciliát már nem. Csak a birodalmi mítoszban volt meg az egység, a valóságban nem.³⁰

A nyugati történészek szeretik az abszolutizmust szinte kizárólag az intézmények, a bürokratikus gépezet fejlődése szempontjából vizsgálni. De ők is, köztük a spanyol J. Vicens Vives elismeri, hogy a spanyol abszolutizmus új bürokráciája nem a régi helyébe lépett, hanem mellette épült ki. Így pl. Kasztíliaiban működtek az egyes középkori szervek, a *Consejo de la Camara Real-ok*, a Rendek (*Ordenes*), az *Inkvizíció*, *Cruzada* és a *Hacienda*. A Katolikus Királyok alatt létrejött a *Consejo de Aragon* és a *Consejo de Castilla*, majd a központosítást leginkább kifejező *Consejo de Estado*, az *Államtanács*, mely külügyekben tanácsadó szervként működött a király mellett.³¹

Az abszolutizmus kiépülése idején, V. ill. I. Károly uralma alatt a spanyol államapparátus fejlődését elsősorban az itáliai francia háborúk és a gyarmati terjeszkedés határozta meg. A birtokba vett amerikai területek kormányozása megkövetelte a *Consejo de Indias* létrehozását, mely javaslatot tett a gyarmati tisztviselők kinevezésére, kezelte a gyarmati vagyont, törvénykezett és ítélkezett a bennszülöttek felett stb. A Károly uralma végén felállított *Consejo de Italia* a spanyol uralom alá került itáliai területek legfelső irányítására volt hivatott, szerepe hasonlított a *Consejo de Indias*-éhoz. Az államgépezet fejlődésének harmadik szakaszában, II. Fülöp királysága alatt két lényeges újítás figyelhető meg, egyrészt a nagy államadósság, a csődök, pénzzavarok szükségessé tették a gazdasági, főleg a pénzügyek legfelső irányításának összpontosítását. Így jött létre a *Hacienda* 1593-ban. Másrészt az új európai hódításoknak megfelelően új területi *Consejo*-kat állítottak fel, a portugáliekat 1580-ban, a flandriait 1588-ban. II. és IV. Fülöp uralma idején az abszolutizmus gyengülése az apparátusban abban nyilvánult meg, hogy az adminisztráció rendkívül nehézkessé vált, megmerevedett, és az lett az egyedüli kiút, hogy az államügyek élére egy-egy mindenható miniszter került (pl. Olivares).

A spanyol abszolutizmus szervei szükségképpen voltak fejlődésképtelenek, minthogy egyrészt a terjeszkedés, gyarmatosítás hatalmi érdekei

²⁹ Vö. Elliott: i. m. A katalán válság III. Fülöp trónralépése idején kezdett kibontakozni. Az uralkodó osztály „malaise”-éről 64—76. l.

³⁰ Charles—Quint et son temps. Paris. Vö. Vives és Menéndez Pidal tanulmányai.

³¹ Estructura administrativa estatal en los siglos XVI. y XVII. XIe Congrès International des Sciences Historiques. Rapports IV. 1—24. l. Bíráló észrevételeket tesz E. E. Lativrina: Szrednyie Veka 1961. XX.

teremtették meg őket, másrészt mivel a régi feudális, regionális társadalmi talajba gyökereztek. Modern, a polgárság fejlődéséhez kötött, a manufaktura korszak igényeinek megfelelő, képzett hivatalnoki réteggel feltöltött abszolutista államszervezettel nem számolhatunk Spanyolországban. gosan bírálja Campanella a Monarchia Hispanicájában a korabel spanyol állam működését, viszont hiába tanácsolja a polgári szakemberek bevonását, a tisztviselők hatékony ellenőrzését stb. azaz a francia mintájú átalakítást.³² Ilyenről nem lehetett szó a hanyatlásnak indult spanyol monarchia esetében. A felfrissülés társadalmi forrásai eldugultak. Tönkretett parasztság, letaglózott polgárság, parazita hidalgó nemesség, büszke, fényűző grandok, az adóprés, az állam pénzügyi csődje és más ezekhez hasonló jelenségek tűnnek elének a XVII. század elején, amikor a spanyol állam kénytelen belenyugodni Hollandia függetlenségébe és abba, hogy a gyarmatokon friss erejű vetélytársak szorítsák vissza.

A spanyol monarchia fejlődése szorosan kapcsolódott azokhoz a gazdasági és társadalmi átalakulásokhoz, melyek a XVI—XVII. században a hanyatlás illetve stagnálás felé determinálták a mediterrán országokat. Ma még korántsem lehet tisztázottnak tekinteni e változások törvényszerűségeit. Mind Braudel mind Olagüe és mások egymással sokszor ellentmondó felfogásai nem a gazdasági forráskutatás eredményeire, hanem főként a politikai fejlemények és az eszmei-kulturális örökség főbb törvényszerűségeire épülnek. Kétségtől az államtörténet terén is első tendő kell hogy legyen a „fekete legenda” torzításainak lehántása, azoknak az előítéleteknek a kiküszöbölése a spanyol monarchiával szemben, melyek a liberális történetírók, majd a „98-asok”, a századvégi pesszimista spanyol történészek műveiben gyökeret eresztettek.³³

Ma csak azt tudjuk, hogy Carande kutatásai nyomán a XVI. század közepéig egy virágzó gazdaság körvonalai bontakoznak ki Kasztíliaiban és Andalúziában.³⁴ A század végén mind a gazdaság belső mind a külső szerkezetében elének tűnnek azok a jelenségek, melyeket a történetírás a hanyatlás elemeiként tart számon. Mindkét folyamat az atlanti kereskedelmi központ kialakulásával, a gyarmatok felé irányuló gazdasággal függ össze. A század végén az áremelkedés és a nemesfémkiáramlás nem oka, hanem jelzője volt egy nagy átalakulásnak, mely Kasztília rovására ment végbe. Ennek leglényegesebb vonása az ipar megrekedése, európai versenyképtelensége és az ország mezőgazdasági ellátásának csődje volt. Az 1599—1600-as nagy néptizedelő járvány és a mórisszok soron következő kiűzése csak gyorsító tényezőként játszhatott közre, a fejlődés iránya ekkor már adott volt: a Sevillára, az amerikai nemesfémre alapozott kasztíliai gazdaság zsákutcába került, a megnövelt adók nem segíthettek az államháztartás helyzetén. A súlypont a *külső tartományokra* kezd áthelyeződni. Nemcsak a spanyol gazdaság, hanem a spanyol monarchia történetében is új korszak köszönt be.

Ha a spanyol abszolutizmus rövid „aranykorát” az atlanti világpiaci központok és a hanyatló mediterrán terület közti közvetítésnek köszön-

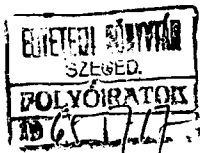
³² Elemzését adjuk előző, spanyol nyelvű cikkünkben.

³³ Vö. *Olagüe*: *La decadencia española*. I.

³⁴ R. *Carande*: *Carlos V y sus banqueros*. Madrid 1943. Vö. J. H. *Elliott*: *The decline of Spain. Past and Present* 1961. No. 20. 60. l.

hette (Sevilla volt ennek a fő eszköze), a stagnálás beállta is azzal függött össze, hogy a két kereskedelmi térség közti kapcsolatok nagyon lecsökkentek, ugyanakkor a nemesfémimport amerikai csatornája is elszűkülte. Ehhez még azt is hozzá lehet tenni, hogy Spanyolország keleti tartományai mindig Itália felé fordultak, és az Európa és Afrika közti közvetítő szerep jelentősége soha nem csökkent. Talán megkockáztatható az, hogy a törököség sablonját elvetve a spanyol monarchiát *mediterrán abszolútizmusnak* minősítsük, amiben nemcsak a Földközi-tenger gazdasági szerepe van benne, hanem a mediterrán országokra jellemző, a földrajzi tagoltsággal is összefüggésben levő regionalizmus is.³⁵

Figyelmünket e spanyol állam XVI. századi fejlődésének néhány gazdasági összefüggésére korlátoztuk, és hangsúlyoznunk kell, hogy a marxista történettudomány még nem szabadult meg a történetírói sablonok bővölététől, nem állította a talpára a spanyol valóságot. Az egzakt körülhatárolások mindenekelőtt a historiográfiai torzítások kritikáját és forrásfeltárásokon alapuló új eredmények felhasználását kívánják meg. Ehhez nélkülözhetetlen feltétel a spanyol hanyatlás tudományos értelmezése.

³⁵ A földrajzi tényezőket fokozottabban kell figyelembe venni, egyben óvatosan kell kezelni Braudel több geodeterminista megállapítását, és főleg Olagüe „geopolitikai” nézeteit.

Braudel és Olagüe koncepciói ellenhatást jelentenek a német, francia és angol kutatók (Häbler, Ansiaux, Tr. Davies stb.) sablonjaival szemben.

T. WITTMAN

AUTOUR DES TRAITS DE LA MONARCHIE ABSOLUE D' ESPAGNE
AU XVIe SIECLE

Il est temps d' examiner l' État espagnol de XVI siècle dans ses cadres sociaux et économiques pour écarter les formules usées, héritage de l' époque libérale qui avait influencé Marx quant à son opinion sur le caractère „turc” de l' absolutisme espagnol. Pour dilucider les bases économiques de la monarchie de XVI siècle nous devons démontrer le rôle de la Mesta représentant les intérêts de l' élevage à l' encontre de l' agriculture et non pas simplement au préjudice des paysans. A la fin du siècle l' agriculture était le monopole des grandes propriétés féodales, la Mesta devait donc lutter contre les éléments oppositionnels du pouvoir central.

Avant que le pouvoir royal absolu eût pu favoriser les forces d' une bourgeoisie en essor, la vertèbre économique de cette classe fut brisée, c' est pourquoi il ne jouait le rôle du laboratoire d' une nouvelle société comme l' avaient fait la monarchie absolue d' Angleterre et celle de France. Ses organismes politiques étaient sans envergure, ils remontaient au système de colonisation et au régionalisme caractéristique de l' Espagne de cette époque. Au bout du siècle sa base fondamentale, Castille était en voie de déclin, son rôle médiateur entre l' Atlantique et la Méditerranée devint faible et en même temps les flottes de métaux précieux cessèrent de stimuler les finances de l' État. La monarchie espagnole commençait à être la victime du régionalisme méditerranéen, déterminé par des circonstances géographiques et historiques. C' est pourquoi on peut nommer cette monarchie un *absolutisme méditerranéen*, à la différence des absolutismes occidentaux et orientaux.